

יהרג ואל יעבור

[א]

היתר או חיוב של חנניה מישאל ועזריה
למסור נפשם על קידוש בה'

ושרץ היאר צפרדעים ועלו ובאו בביתך ובחדר משכבך ועל מטתך ובבית עבדיך ובעמך ובתנורריך ובמשארותיך. (שמות ז, כח)

ע"י פסחים נגב, עוד זו דרש תודוס איש רומי מה ראו חנניה מישאל ועזריה שמסרו [עצמן] על קדושת השם לכבשן האש, נשאו קל וחומר בעצמן מצפרדעים, ומה צפרדעים שאין מצווין על קדושת השם כתיב בהו ובאו [ועלו] בביתך [וגו'] ובתנורריך ובמשארותיך, אימתי משארות מצויות אצל תנור הוי אומר בשעה שהתנור חם, אנו שמצווין על קדושת השם על אחת כמה.

פרש"י מה ראו שלא דרשו וחי בהם ולא שימות בהם. והק' בתוס' הרי בפרהסיא הוי ומסקינן בסהדרין עד, ב דלכו"ע חייב למסור נפשו. [ק"ק למה לא הק' בתוס' דהוי ע"ז ולכן צריך למסור נפשו דהוי מג' עבירות חמורות שצריך למסור נפשו. ואולי י"ל שרצו להקשות אפילו לר' ישמעאל (סנהדרין עד, א) הסובר שאין חיוב יהרג ואל יעבור בע"ז] ומפר"ת דצלם זה שעשה נבוכדנצר לאו ע"ז הוה אלא אינדרטא שעשה לכבוד עצמו ולכך קאמר מה ראו. וכן משמע מדכתיב לאלהך לית אנחנא פלחין ולצלם דדהבא לא נסגוד, משמע דאלהא דידיה וצלמא תרי מילי נינהו. ואתי נמי שפיר הא דאמרין באלו נערות (כתובות לג:): אלמלי נגדו לחנניה מישאל ועזריה פלחו לצלמא ואי ע"ז הוי ח"ו שהיו משתחיים לו.

ועי"ע בע"ז ג, א שלעתיד לבא יבואו הגוים ויעידו שבני ישראל קיימו התורה. נמרוד יעיד שאברהם אבינו לא עבד ע"ז, אשת פוטיפר תעיד שיוסף לא נחשד על העבירה, ונבוכדנצר יעיד בחנניה מישאל ועזריה שלא השתחוו לצלם וכו'. ומדייקים בתוס' שאצל אברהם אבינו כתוב שלא עבד ע"ז ואילו אצל חנניה מישאל ועזריה כ' שלא השתחוו לצלם, הרי לן שלא היה ע"ז ממש אלא צלם שעשוי לכבודו.

אלא שצ"ע דאם לא היה ע"ז אז מה היה ההיתר שלהם ליהרג, הרי זה מאבד עצמו לדעת שאין לו חלק לעולם הבא. ויש לפרש דברי התוס' עפ"י מה שמצאתי בחי' רבינו דוד שכ' שהמטרה של הצלם לא היה רק להרבות בכבוד נבוכדנצר, אלא למעט בכבוד שמים ע"י שכבודו מתרבה. א"כ יש בזה משום קידוש ה' וכל היכא שיש קידוש ה' נכון הוא למסור נפשו. וכע"ז כ' בחי' הרמב"ן למס' כתובות (לג, ב) שהטעם שמסרו נפשם הוא משום דטעו בה אינשי וכעבודה זרה דמיא להו, ולקדש את השם בפני עמי הארץ עשו כן. רואים כאן חידוש גדול שאע"פ שבאמת אינו ע"ז ולכן אין כאן חיוב למסור נפשם אבל היות ויצא מזה קידוש ה' ראוי להם למסור נפשם, וזה מה שלמדו בק"ו מהצפרדעים.

[וכע"ז מציינו בספר החסידים (מהדורת מקיצי נרדמים) סי' תתתשעז לפרש גמ' תמוה בב"ק פ, א. דאיתא התם תנו רבנן מעשה בחסיד אחד שהיה גונח מלבו ושאלו לרופאים ואמרו אין לו תקנה עד שינק חלב רותח משחרית לשחרית. והביאו לו עז וקשרו לו בכרעי המטה והיה יונק ממנה משחרית לשחרית. לימים נכנסו חביריו לבקרו כיון שראו אותה העז קשורה בכרעי המטה חזרו לאחוריהם ואמרו לסטים מזויין בביתו של זה ואנו נכנסין אצלו. ישבו ובדקו ולא מצאו בו אלא אותו עון של אותה העז ואף הוא בשעת מיתתו אמר יודע

אני שאין בי עון אלא עון אותה העזו שעברתי על דברי חברי. וכבר תמהו המפרשים (מאירי וקו"ש) הרי פיקו"נ דוחה כל התורה כולה א"כ למה אינו דוחה האיסור לגדל בהמה דקה. ומפרש בספר החסידים שאע"פ שמותר במקום פיקו"נ, אבל היות ואנשים לא יבינו ויצא מזה חילול ה' אסור לו להחזיק העז. וזה יותר מחודש ממה שסוברים רבינו דוד והרמב"ן, דהם לא מחייבים אותו למסור נפשו רק שיש בו משום מדת חסידות, אבל הספר החסידים נוקט שיש בזה חיוב ממש]

אבל מדברי הגר"א (בביאורו לשו"ע חיו"ד סי' קנז,ג) משמע שהבין בדעת תוס' שסובר כשיטת הני ראשונים (כדלקמן בסמוך) שאע"פ שאין חיוב למסור נפשו רק כדי לא לעבור על ג' עבירות החמורות אפילו בצינעה, או בפרהסיא ובשעת השמד אפילו בשאר עבירות, אבל מותר לו למסור נפשו גם כדי שלא לעבור על שאר עבירות, ואינו כמאבד עצמו לדעת. אבל א"כ קצת צ"ע שזה רק כדי לא לעבור על עבירה וכאן אין כאן עבירה.

[ב]

היתר למסור נפשו לפנים משורת הדין

יש לדון היכא שאין חיוב למסור נפשו האם מותר לו בתור מדת חסידות למסור נפשו. והנה במסכת שבת (מט,א) מביאים המעשה של אלישע "בעל כנפיים" שפעם אחת גזרה מלכות רומי הרשעה גזירה על ישראל שכל המניח תפילין ינקרו את מוחו. והיה אלישע מניחם ויוצא לשוק ראהו קסדור אחד, רץ מפניו ורץ אחריו, וכיון שהגיע אצלו נטלן מראשו ואחזן בידו. אמר לו מה זה בידך אמר לו כנפי יונה פשט את ידו ונמצאו כנפי יונה. לפיכך קורין אותו אלישע בעל כנפיים וכו'. והק' הראשונים (רמב"ן רשב"א וריטב"א) הרי בשעת השמד חייב למסור נפשו אפילו על מצוה קלה א"כ למה הוריד התפילין מראשו. ותירצו דרק שלא לעבור על מצות ל"ת מחויב למסור נפשו אבל על ביטול עשה אינו מחויב. והטעם כתבו הראשונים או משום דעבירה שעובר בשב ואל תעשה יותר קל ולכן אינו חייב למסור נפשו, או משום שעל ביטול עשה הם יכולים להכריחו שלא לקיים ולכן אינו חייב גם למסור את נפשו.

אלא שמוסיפים להקשות א"כ ממה נפשך למה הניח התפילין עליו מלכתחילה, ותירצו שאע"פ שאינו מחויב למסור נפשו אבל בשעת השמד רשאי. שכל מצוה שמסרו ישראל נפשן בשעת השמד מוחזקת בידם ומקבלין עליה שכר הרבה, (שבת קל,א) כדאמרינן (ויקרא רבה לב, א) מה לך יוצא ליסקל על שמלתי את בני מה לך יוצא ליצלב על שנטלתי את הלולב, ואפילו על התפלה שהוא מצוה מדרבנן מסר דניאל עצמו עליה. בדבריהם מבואר שרק בשעת השמד מותר.

אבל דעת התוס' לע"ז כז,ב ד"ה יכול (וכן דעת הרא"ש פ"ב דע"ז, והסמ"ק מצ' ג) שאפילו שלא בשעת השמד מותר למסור נפשו על קידוש ה'. וכן נפסק להלכה ביו"ד סי' קנז סעי' א. ועי' שם בש"ך שמביא דברי תרומת הדשן דאף שיש כאן מחלוקת וא"כ לכאורה הדין הוא דספק נפשות להקל, קידוש ה' שאני שלא הקפידה התורה על איבוד נפשות מישראל ולא ילפינן לה משאר ספיקות דלית בהו משום קידוש ה'. ומסיים דנראה דלפי הענין ושרואין אנו כוונתו מורין לו עכ"ל.

והנה מדברי הר"מ משמע שחולק על תוס' וסובר שבאמת היו מחויבים למסור נפשם. שכ' בפ"ה מהל' יסודי התורה ה"ה וז"ל וכל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור ונהרג ולא עבר הרי זה קידש את השם ואם היה בעשרה מישראל הרי זה קידש את השם ברבים, **כדניאל**

חנניה מישאל ועזריה ורבי עקיבא וחביריו ואלו הן הרוגי מלכות שאין מעלה על מעלתן. משמע שחנניה מישאל ועזריה היו מחויבים למסור נפשם, שהרי הר"מ מביא אותם כדוגמא למי שנאמר עליו יהרג ולא יעבור.

ועוד שלכאורה הר"מ חולק על הני ראשונים שסוברים שמותר למסור נפשו בשעת השמד. (וכבר הסברנו שתוס' חייב לסבור כמותם) שהרי כ' בפ"ה מהל' יסודי התורה ה"ד וז"ל **כל** מי שנאמר בו יעבור ואל יהרג ונהרג ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו. הרי לן שאין שום היתר למסור נפשו היכא שאינו מחויב.

ועי' בנמו"י סוף פ' בן סורר ומורה שאע"פ שהולך בשיטת הר"מ שאסור למסור נפשו היכא שפטור, אבל סובר שגדולי הדור מותר להם למסור נפשם אם רואים שהשעה צריך לכך, וזה הסיבה שחנניה מישאל ועזריה מסרו נפשם על קידוש ה'.

[ועי' בספר תיבת גמא עה"ת (לבעל הפרמ"ג) פ' וישב שמביא ראיה לשיטת הנמו"י מיוסף הצדיק שהלך לאחיו בצווי אביו אף שהיה סכנת נפשות, שידע שאחיו רצו להרוג אותו. אלא שהיה מותר לו משום שהיה כיבוד אב ואם רפוי בדור ההוא.]

אבל בר"מ לא משמע כן אלא שאין שום היתר למסור נפשו היכא שאינו מחויב. א"כ הדרא קושיית תוס' לדוכתיה מה היה ההיתר שלהם למסור נפשם [ועי' בהגר"א יו"ד סי קנז ס"ק ג שמיישב כל הקושיות על הר"מ על פי דברי הנמו"י וצע"ג]

וצ"ל שהר"מ יפרש כפירוש שני של התוס' שחנניה מישאל ועזריה היו יכולים לברוח, ודנו מהצפרדעים לא לברוח. והיינו שאע"פ שסובר הר"מ שאם הדין יעבור ואל יהרג אז אסור לו להחמיר ו"מתחייב בנפשו" זה דווקא באופן שמסירת נפשו הוי במצב שליכא קידוש ה' שהרי אינו מחויב, אבל היכא שנהרג באופן שבאמת "באשר הוא שם" הוא חייב אע"פ שהיה יכול לברוח אינו מתחייב בנפשו שקידש את ה'.

[ג]

האם יש חיוב או היתר לברוח ממקום השמד

ועי' שו"ת שבות יעקב חלק ב סי' קו דדן האם מותר לברוח במקום קידוש ה' או לא. עי"ש שמביא תירוץ של הר"י שחנניה מישאל ועזריה למדו מצפרדע לא לברוח, הרי לן שחייב לישאר וליהרג על קידוש ה'. (ואפילו ר"ת שמתרץ תי' אחר אינו מוכרח שחולק על יסוד הר"י)

אבל בסוף מסיק שבוודאי אינו חייב, דאם אפשר לו לקיים שניהם שלא לעבור על המצוה ולקיים וחי בהם מבואר בכמה מקומות דעדיף. ועי"ש שמביא מרשב"י ור"א בנו (שבת לג) שברחו והטמינו במערה, ומרבה בר אבהו שברח מחמת שמד ומעוד כמה מקרים שברחו. ומחנניה מישאל ועזריה אין להוכיח שהרי בעיקר הק"ו יש להקשות שהצפרדעים באמת נצטוו ליכנס לתנורים כמו שנאמר ובעמך "ובתנוריה" א"כ מה הק"ו. אלא ע"כ צ"ל שגם חנניה מישאל ועזריה נצטוו כדאיתא בסוטה י"ב, ולכן לא ברחו, א"כ אין ללמוד מהם למקום אחר דגדול הצלת נפשות. אבל מ"מ אם רוצה להחמיר על עצמו ולמסור נפשו לקדש השם ברבים שממנו ילמדו אחרים לעשות זכור לטוב, ולא מקרי מאבד עצמו לדעת כדאיתא בע"ז יח, א גבי ר' חנינה בן תרדיון.

דבריו לכאורה תמוהים שאם באמת נצטוו חנניה מישאל ועזריה להיכנס לכבשן האש אז למה היו צריכים ללמוד מצפרדעים. ומה שהבין בדעת הר"י שהיו מחויבים לישאר אינו נראה, שהפשטות היא שחנניה מישאל ועזריה לא למדו מהצפרדעים שיש חיוב לא לברוח, אלא שזה הנהגה ראויה, וא"כ אין להוכיח מכאן שיש חיוב לישאר ולא לברוח.

ומה שהק' איך אפשר ללמוד ק"ו מהצפרדעם הרי הם נצטוו ליכנס לתנורים, עי' בזה דברים נחמדים בספר מהרי"ל דיסקין עה"ת. דהנה לגבי התנורים כתיב "ושרץ היאר צפרדעים ועלו ובאו בביתך ובחדר משכבך ועל מטתך ובבית עבדיך ובעמך ובתנורידך", שאין זה לשון צווי אלא הגדת סיפור. ואילו לגבי הכניסה לגוף המצרים כתיב "ובכה ובעמך ובכל עבדיך יעלו הצפרדעים", דהוי לשון צווי. א"כ באמת לא היה כל צפרדע וצפרדע מוכרח ליכנס להתנורים, ולכן היה אפשר ללמוד מהם ק"ו מזה שאעפ"כ נכנסו. אבל כן היו מחויבים ליכנס לגופם של המצרים. ובזה מיישב קושיא על הגמ' בכתובות לג,ב שכתוב דאילמלי נגדוהו לחנניה מישאל ועזריה היו משתחווים לצלם. וק' הרי כניסה לבטן של אדם לכאורה הוי בדרגא של "נגדוהו" א"כ למה לא למדו ק"ו גם לזה, אלא אומר מהריל"ד דשם היה להצפרדעים צווי א"כ א"א ללמוד מהם.

[ד]

ביטול עשה בשעת השמד

מבואר ג"כ בר"מ שהוא חולק על הראשונים הנ"ל שסוברים שבשעת השמד אינו מחויב למסור נפשו על ביטול מצות עשה, שהרי כלל דניאל עם אלו שמסרו נפשם ברבים היכא שהיו מחויבים, ודניאל הרי מסר נפשו בשביל מצות תפילה שאינו אלא מצות עשה, ואם לא היה מחויב אז היה אסור לו למסור נפשו לשיטת הר"מ. אלא ע"כ שבשעת השמד חייב למסור נפשו אפילו על ביטול מצות עשה. אבל א"כ הדרא קושיית הראשונים לדוכתיה למה אלישע הוריד התפילין.

ועי' בלחם משנה שתי' שאין חיוב אלא ללבוש תפילין פעם אחת ביום א"כ לפני שראהו הקסדר היה חייב להניח התפילין אבל אח"כ היה מותר לו להורידם.

[מה שנוקט כדבר פשוט שאין חיוב להניח תפילין רק פעם אחת ביום אינו כל כך פשוט. ועי' בזה בביאור הלכה ריש סי' לו שמביא בשם הפמ"ג שמסתפק אם מן התורה חייב כל היום או מן התורה די ברגע אחד שמניח ומדרבנן כל היום ובטלוא עכשיו שאין לנו גוף נקי. ומסיק הפרמ"ג דעיקרון של דברים דאם לא הניח תפילין יום א' כלל ביטל מ"ע, ובהניח רגע עליו קיים המצוה, אבל מצוה מן המובחר מן התורה להיותן עליו כל היום וכו'. ובספר ישועות יעקב פסק דמן התורה מצותן כל היום עיין שם. וידוע הסיפור עם הגרי"ז ששאלו אותו למה אינו מניח תפילין בחול המועד הרי יש בזה מח' הראשונים, וענה שיעשה החשבון כמה שעות היה מניחם סך הכל בחוה"מ ויניחם אחרי יו"ט לשעות האלו. הרי שנקט שאין חיוב ספסיפי להניחם כל יום ויום, אלא שהיא מצוה תדירה ואנחנו הרי לא מניחים תפילין כל יום ואם אתה חושש להשעות שחיסר אז ישלים אחרי יו"ט.

עוד תירצו (עי' בס' אור גדול סי' א' עמ' ד,א) עפ"י מש"כ הר"מ בפ"ד מהל' תפילין הל' יג שמי שאין דעתו מיושבת עליו פטור מן התפילין א"כ בשעה שרדפו אחריו אין לך "אינו מיושב בדעתו" גדול מזה לכן אז היה לו פטור מצד הלכות תפילין ומשו"ה לא היה מחויב למסור נפשו.

[ה]

במח' רמב"ן ובעל המאור היכא שהגוי מתכוון להנאת עצמו

הבעל המאור סוף פ' בן סורר (סנהדרין עד,ב) מחדש שאפילו בג' עבירות החמורות אין צריך למסור נפשו אם הגוי אינו מתכוון להעבירו על דת אלא מכוון להנאת עצמו. ועי"ש

שמוכיח שיטתו מהא שמק' הגמ' (עד,ב) והא אסתר פרהסיא הוי. פ'י ולמה לא מסרה נפשה על קידוש ה' כדי שלא תיבעל לאחשוורוש. וק' למה לא מק' והא אסתר עריות הוי שהיתה נשואה למרדכי כמו שדרשו חז"ל "אל תקרי לבת אלא לבית". (מגילה יג,א)

עוד הוכיח מהא דאיתא התם הני קוואקי ודימוניקי היכי יהבינן להו, אלא הנאת עצמן שאני הכא נמי הנאת עצמן שאני. וס"ל לבעה"מ שהם דברים שמשמשים בהם בעבודה זרה שלהם. הרי לן שאע"פ שמכשילן באיסור ע"ז מותר הואיל ולהנאת עצמן עושין.

ועי"ש שמסיק שבע"ז עצמה ליכא היכא תימצא של הנאת עצמו ולכן אסור. ולגבי רציחה נמי שנלמד מסברה "דמאי חזית דדמא דידך סומק טפי דילמא דמא דתברך סומק טפי" אז אפילו להנאת עצמו אסור. אבל לגבי עריות יש היתר.

ועי' ברמב"ן במלחמת ה' שחולק עליו בתוקף. והא דהביא בעל המאור מאסתר כ' הרמב"ן דעכו"ם הבא על בת ישראל לא מקרי עריות דלאו מיתת ב"ד ולא כריתות איכא. ורבא סובר שלא היתה אשת איש.

ומה שהק' מהני קוואקי ודימוניקי התם **שאר עבירות** נינהו ואין איסורן משום ע"ז אלא משום שאר לאוין שבתורה משום "ולפני עור לא תתן מכשול". וכבר ביארנו (נחלת צבי פ' קדושים) שמח' הרמב"ן ובעל המאור תלוי בגדר לפני עור. שהרמב"ן סובר שהוא **איסור כללי** לא להכשיל את חבירו באיסורים, ולכן אין כאן משום אביזרייהו דע"ז. אבל הבעל המאור סובר שגדר לפני עור הוא שבכל עבירה יש את החלק של **אל תעבור** והחלק של **אל תכשיל**, א"כ לפני עור של ע"ז יש בו משום אביזרייהו דע"ז, ואכמ"ל.

ועי"ש עוד שרוצה להוכיח שאפילו להנאת עצמו חייב למסור נפשו מעובדא דרב כהנא בקידושין מ,א דהוה קמזבין דיקולי תבעתיה ההיא מטרוניתא, אמר לה איזיל איקשיט נפשאי סליק וקנפיל מאיגרא לארעא, אתא אליהו קבליה אמר ליה אטרחתן ארבע מאה פרסי. א"ל מי גרם לי לאו עניותא יהב ליה שיפא דדינרי. הרי לן שרב כהנא היה מוכן להפיל עצמו מהגג כדי להציל עצמו מזנות, אע"פ שהמטרוניתא בוודאי התכוונה להנאת עצמה. ומוסיף הרמב"ן שאין לומר שלפנים משורת הדין עשה דאם לא שהיה חייב אז היה אסור לו למסור נפשו משום דכתיב "אך את דמכם לנפשותיכם אדרוש". וזה שמצינו שצדיקים מסרו נפשם על קדושת ה' אינו אלא בפרהסיא או בשעת השמד. וצ"ע שהרמב"ן עצמו בכתובות הסביר שחנניה מישאל ועזריה מסרו נפשם משום שהיה נראה כע"ז ויש בו משום חילול ה' ועי"ש שמסרו נפשם למיתה היה קידוש ה', א"כ למה קשה לו מרב כהנא שרצה להרוג את עצמו הרי בוודאי היה כאן קידוש ה'.

ולתרץ שיטת בעה"מ צריכים לומר שהוא סובר כהני שיטות שמותר למסור נפשו לפנים משורת הדין, וזה מה שרב כהנא עשה. אבל עדיין צ"ע שהרמב"ן מוסיף להקשות שלא מצינו מדת חסידות לחולה שיש בו סכנה שיחמיר על עצמו לא לחלל שבת, והזריז הרי זה משובח והמונע עצמו מתחייב בנפשו. א"כ רואים שאין כאן מדת חסידות.

והיה אפשר לתרץ דברי בעל המאור עפ"י שיטת רבינו ירוחם (הובא בב"י יו"ד סי' קנז ונפסק להלכה שם ועי"ע בש"ך ס"ק ב) דזה שמותר לו להחמיר על עצמו אינו אלא היכא שהגוי מכוון להעבירו על דת אבל אם מכוון להנאת עצמו אסור. והטעם פשוט שהרי כל ההיתר הוא משום שיש כאן קידוש ה' וזה לא שייך במכוון להנאת עצמו. (כמו בפרהסיא שאינו חייב למסור נפשו לשאר עבירות היכא שהגוי מכוון להנאת עצמו)

אבל זה אינו נכון בדעת בעל המאור, שהרי לשיטתו אפילו בעריות מותר לעבור היכא שהגוי מכוון להנאת עצמו, וע"ז מקשה הרמב"ן מעובדא דרב כהנא ותירצנו ששם היה מדת חסידות הרי לן שלבעל המאור אפילו להנאת עצמו יש מדת חסידות.

והנה בספר ריקאנטי סי' קסו מביא סיפור נורא שהריב"א היה חולה ביוה"כ, ואמרו לו הרופאים שאם לא יאכל וודאי ימות ואם יאכל שמא ימות ולא אכל ומת. ונשאל הרדב"ז בח"ג סי' תמד אם עשה כהוגן או לא. וענה וז"ל לגבי הדין אין ראוי ללמוד ממנו כלל דהא קיי"ל ספק ספיקא של פקוח נפש דוחה את השבת ואת יוה"כ ואפ"ל לחיי שעה חוששין כ"ש לספק שמא ימות שמא יחיה. ואפ"ל לפי דעת האחרונים שאמרו דמי שהיה דינו יעבור ואל יהרג ונהרג ולא עבר הרי הוא במחיצת הצדיקים ושלא כדעת הרמב"ם ז"ל וכן הוא דעתי. **מ"מ ה"מ במקום דאיכא קדוש השם שמסר עצמו על דתו ית' אבל מי שהוא חולה שיש בו סכנה ואמדהו לאכול יש לו לאכול ואפ"ל על הספק.** לפיכך אין ראוי ללמוד ממנו כי אפשר דריב"א ז"ל הרגיש בעצמו דאפ"ל שיאכל ימות דלב יודע מרת נפשו והיינו דקאמר ברי ושמא ברי עדיף כלומר הברי שלי עדיף משמא שלכם ולפיכך לא רצה לאכול. הרי לן דברים ברורים של הרדב"ז שאפילו להשיטות שמותר למסור נפשו היכא שאינו מחויב, זה דווקא באופן שיש קידוש ה' כגון **שמסר עצמו על דתו** אבל חולה שאינו מפקח את נפשו אין כאן קידוש ה' ולכן אין לו היתר. ולפי"ז מיושבים דברי בעל המאור בטוב טעם שאע"פ שסובר שמותר ליהרג היכא שהגוי מתכוון להנאת עצמו בכל זאת לחולה אסור.

בעיקר המח' שבין הרמב"ן ובעל המאור נר' שתלוי בגדר החיוב למסור נפשו כדי שלא יעבור על ע"ז ג"ע ושפ"ד. דעת הרמב"ן שיסודו בחומר האיסור שהיות והם חמורים, מוטל החיוב עליו למסור נפשו. וכן מבואר בהדיא בדבריו שכ' וז"ל תדע שהרי שלש עבירות אלו החמורות לא מפני קידוש ה' נאסרו לפיכך אע"פ שאינו מתכוון להעבירו אסור. אבל נר' שהר"מ סובר שיסוד החיוב הוא קידוש ה'. וז"ל פ"ה מהל' יסודי התורה ה"א כל בית ישראל מצווין על קדוש השם הגדול הזה שנאמר ונקדשתי בתוך בני ישראל. ומוזהרין שלא לחללו שנאמר ולא תחללו את שם קדשי. כיצד כשיעמוד עובד כוכבים ויאנוס את ישראל לעבור על אחת מכל מצות האמורות בתורה או יהרגנו יעבור ואל יהרג שנאמר במצות אשר יעשה אותם האדם וחי בהם וחי בהם ולא שימות בהם, ואם מת ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו. ואח"כ ממשיך הר"מ לבאר כל הפרטים מתי חייב למסור ומתי לא. הרי לן להדיא שיסוד החיוב הוא קידוש ה'.

ועי"ע בחי' הריטב"א לשבת עב, ב במי שחשב שהוא ביהכ"נ ונמצא שהיה ע"ז פטור ש"הרי לבו לשמים". והק' הריטב"א א"כ למה יהרג ואל יעבור בע"ז יהא לבו לשמים, ותי' וז"ל שאם אנסוהו להשתחוות לע"ז או לעבדה אינו יכול לומר אעשה כן ויהא לבי מסור לשמים, דא"כ לא משכחת בע"ז יהרג ואל יעבור, אלא ודאי שאני שלא אמרה תורה שיהרג מפני שיש במעשה ע"ז ממש אלא מפני קדוש השם להוציא מדעת הבאים להעבירו ואזהרתיה מ' ונקדשתי בתוך בני ישראל". הרי לנו חבל ראשונים שסוברים שיסוד החיוב למסור נפשו אפילו "בג' עבירות חמורות" אינו אלא משום קידוש ה'. ולפי"ז מוסבר היטב דברי בעל המאור שכמו בפרהסיא אין חיוב למסור נפשו אם הגוי מתכוון להנאת עצמו משום שאין כאן חילול ה', ה"נ בג' עבירות שג"כ יסוד החיוב למסור נפשו בשבילם הוא משום חילול ה' א"כ היכא שהתכוון להנאת עצמו פטור.

[1]

ברכה על קידוש ה'

ויתכן נ"מ בין הרמב"ן ובעה"מ האם מי שנהרג על קידוש ה' מחמת שלא רצה לעבור על ג' עבירות החמורות מברך ברכת המצוה או לא. דהנה הפתחי תשובה יו"ד סי' קנז ס"ק ו

מביא בשם השל"ה הק' (שער האותיות סוף אות א) שמי שנהרג על קידוש ה' מברך "לקדש שמו ברבים". ועי' בשו"ת פרי השדה שחולק וסובר שאין לברך משום דאולי אין כוונתו לשם שמים, אלא שנמאס לו מן החיים. וכמו שמצינו שאינו מברך על מצות עונג שבת, דאולי לא מכוון לשם שמים. וכבר תמהו עליו שאפילו אם אין כוונתו לשם שמים סוף כל סוף נתקדש שם שמים על ידו וקיים המצוה, אז למה לא לברך.

ועי' במהר"מ שיק על ספר המצוות מצוה רצז דכ' שכמו שמצינו בקריעת ים סוף שלא אמרו מלאכי השרת שירה משום ש"מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה" ה"נ כאן שיהודי נהרג, אין לומר ברכה. וכבר תמהו גם עליו שהרי "כשם שמברכים על הטוב כך מברכים על הרעה", א"כ רואים שברכה שייך אפילו על דברים רעים. אלא ע"כ ד"שירה" שאני דרק לא שרים כשיש איבוד נפש אבל ברכה שפיר מברכים.

וע"ע שם בשל"ה הק' דדן שאולי אין לו לברך כלל, עפ"י מש"כ האבודרהם שאין מברכים על מצות צדקה משום שאולי לא יקבל העני את הכסף, וכאן נמי אולי הגוי יחזור בו בסוף. אבל אינו דומה דשם אם לא ירצה לקבל הכסף אז אין מצוה כלל משא"כ כאן אפילו אם יחזור בו לא ביטל המצוה שהוא כבר קידש את ה' בזה שהיה מוכן ליהרג. [הרוצה לעיין בזה יותר יכול לעיין בנחלת צבי פ' קורח]

עוד דן שם האם נוסח הברכה הוא על קידוש ה' או לקדש שם שמים. ומביא שבפסקי רקאנטי סי' ע' כ' וז"ל המקדשים את השם חייבים לברך על קדוש השם הנכבד והנורא, משמע שנוסח הברכה "על קידוש" ולא "לקדש". אבל טוען השל"ה שלפי הראשונים (פסחים ז,ב) שתלוי באפשר ע"י שליח, אז כאן הרי א"א ע"י שליח א"כ צריך לברך "לקדש שמו". וכ' עוד שאולי אין כוונת הריקאנטי לומר שצריך לברך בנוסח זה אלא ר"ל שצריך לברך על זה שמקדש שמו הנכבד, אבל נוסח הברכה הוא לקדש שמו וכו'.

ומסיק השל"ה הק' שכל זה אינו אלא אם מקדש שמו ברבים, אבל אם נהרג בגלל שלא רצה לעבור על ג' העבירות החמורות בצנעא, א"נ שאר עבירות בשעת השמד אין לו לברך, שאין כאן קיום של "ונקדשתי בתוך בני ישראל", אלא חיוב בצד עצמו. וצ"ע שלכאורה זה שמחויב למסור נפשו בשעת השמד על כל העבירות הוא מצד "ונקדשתי", ולא מחמת העבירה עצמה. ואפילו אם נאמר שאין חיוב "ונקדשתי" אלא בפני עשרה יהודים וכאן הרי מיירי בצנעא, י"ל עפ"י הר"ן למסכת סנהדרין (עד,א) דבשעת השמד אפילו מה שיעשה בצנעא יצא החוצה, א"כ שפיר מקרי "בתוך בני ישראל".

ולדברינו יהיה תלוי במח' בעה"מ ורמב"ן. דלפי בעה"מ (ור"מ) שגם החיוב של מסירות נפש על ג' העבירות הוא משום "ונקדשתי" אז שפיר מברכים. אבל לפי הרמב"ן צדקו דברי השל"ה הק' שאם זה בפרהסיא או בשעת השמד אז שפיר יברך, אבל בג' העבירות החמורות שהחיוב מצד חומר העבירה לא יברך.